

Saša Vuković

diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Moderna i suvremena povijest (19. i 20. stoljeće)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Aleksandar Pavlović, *Imaginarni Albanac: Simbolika Kosova i figura Albanca u srpskoj kulturi* (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2019), 130 str.

Nakon skoro četiriju desetljeća etničkih napetosti, ratnog stanja i, naposljetku, proglašenja neovisnosti Kosova 2008. godine, kosovsko pitanje i danas ostaje temeljnom točkom srpsko-albanskih prijepora i jednim od najvažnijih problema srbijanske unutrašnje i vanjske politike. S obzirom na intenzitet i duljinu njegova trajanja, iz suvremenog se motrišta, još uvijek uvelike obilježenog *balkanizmom* (M. Todorova), neprijateljstvo među Srbima i Albancima može stoga činiti *vjekovnim*, što je predodžba koju – sukladno trenutačnim potrebama – podržavaju i politička retorika i propaganda obiju strana. Upravo radi razbijanja takva poimanja, beogradski Institut za filozofiju i društvenu teoriju objavio je 2019. godine knjigu Aleksandra Pavlovića, srbijanskog istraživača kulturne historije, tradicionalnih balkanskih zajednica i srpsko-albanskih odnosa, *Imaginarni Albanac: Simbolika Kosova i figura Albanca u srpskoj kulturi*.¹ Nastojeći dokazati da suvremeno stanje ne proizlazi iz srednjeg vijeka, već je uglavnom plod *dugoga 19. stoljeća*, Pavlović je svoj narativ – kojim prati preobrazbu početno pozitivne slike Albanaca kao junačkih gorštaka u negativno percipirane *europske divljake* i *mučitelje Srba* – razdijelio u pet tematskih cjelina, napisanih uglavnom temeljem već ranije objavljenih radova. No, i unatoč takvu negativno usmjerenom pripovjednom kretanju, autor u uvodu napominje da to nije *pesimistična knjiga* izražavajući pritom nadu da će i ona pridonijeti uspostavi pozitivnijih srpsko-albanskih odnosa u budućnosti.

Prva tematska cjelina, naslovljena *Od junaka do divljaka: Albanci u srpskom herojskom i nacionalnom diskursu od sredine XVIII do sredine XIX veka*, posvećena je analizi percepcije Albanaca u ranoj srpskoj i crnogorskoj historiografiji, etnografiji i usmenoj tradiciji, zbog onovremenoga slabog

¹ Čitava knjiga besplatno je dostupna na internetskoj stranici <https://srb-al.emins.org/imaginarni-albanac/> (pristup 27. veljače 2021).

poznavanja krajeva pod osmanskom vlašću usredotočenima ponajprije na sjevernoalbanski prostor graničan s Crnom Gorom. Nakon kratkog prikaza rijetkih, ali pozitivnih primjedbi o Albancima u temeljnim djelima onovremene (i kasnije) srpske nacionalne ideologije, *Srbi svi i svuda* Vuka Stefanovića Karadžića i *Načertanijama* Ilije Garašanina, Pavlović pridaje pozornost slici Albanaca u najranijim djelima crnogorske historiografije. Kao ključna odrednica tekstova triju promatranih autora (Vasilij Petrović Njegoš, Jovan Stefanov Balević i Sima Milutinović Sarajlija) pritom se ističu poštovanje prema Albancima i njihovu junaštvu, a također i zapisi o krvnom srodstvu i ženidbenim vezama pripadnika (srbo)crnogorskih i albanskih plemena. Podjednako su pisani i proučavani etnografski zapisi, usredotočeni ponajprije na zajedničke običaje gostoprinstva i njegovanje ideala *čojstva* među susjednim planinskim zajednicama. Naposljetku, analizom srpske i albanske pjesme iz popularnoga epskog ciklusa o Kraljeviću Marku, Pavlović i na tom području uočava kulturne veze i međusobno poštovanje, što zbog percepcije usmene tradicije kao utjelovljenja kolektivnog mentaliteta običnoga, neobrazovanog puka, dobiva posebnu važnost.

S obzirom na posvećenost prijelomnoj točki srpsko-albanskih odnosa, odnosno postupnoj preobrazbi Kosova iz *poetskog simbola* u teritorijalni (a početkom 20. stoljeća i ratni) cilj srbijanske politike, središnji dio knjige čini sljedeće poglavlje – *Pesme, mitovi i teritorija: Karadžić, kosovska epika i uspostavljanje nacionalnih narativa*. Pozivajući se na koncept *izmišljanja nacionalne tradicije* Erica Hobsbawma, autor razgrađuje povijesno neutemeljenu tvrdnju – prisutnu i kod onih koji u kosovskom mitu vide pozitivnu glorifikaciju srpskih junaka i kod onih kojima je on duhovni uzrok gotovo svih balkanskih sukoba i srpskih ratnih zločina – o višestoljetnoj raširenosti epike o Bitci na Kosovu polju 1389. godine i *Lazarevu izboru* među srpskim narodnim masama. Štoviše, pronalazeći pomoću etnografskih i folklorističkih zapisa njegovo izvorno postojanje tek na nekoliko mjesta, Pavlović kosovski ciklus dijeli na nekoliko tradicija – monašku, primorsku, južnougarsku ili *klasičnu srpsku*, jugoslavensku (istaknutu osobito kod Ivana Meštrovića) i, što je posebno zanimljivo, albansku. Nakon njihova kratkog razlaganja, presudnu ulogu u stvaranju privida o ukorijenjenosti kosovskog mita u srpskom narodu mnogo široj od izvorne Pavlović pripisuje djelovanju Vuka Stefanovića Karadžića. Naime, vodeći se onodobnim teorijama o narodnoj epici kao prirodnoj, pismenom urbanom civilizacijom neiskvarenoj poeziji (J. Grimm), Karadžić je veću poemu *Lazarica* – zabilježenu na prostoru Fruške gore, gdje se razvila pod utjecajem kulta moći *cara* Lazara, prenesenih u Srijem pri Velikoj seobi Srba krajem 17. stoljeća, ali i postojanja tzv. Iriške akademije pjevanja – podijelio na nekoliko manjih pjesama, izokrenuvši uobičajen proces stvaranja nacionalnih epova. Zahvaljujući Karadžiću, odnosno svjetskom ugledu koji je stekla njegova zbirka narodnih pjesma, motiv *nebeske Srbije* tako se iz crkvenog konteksta proširio najprije krugovima srpskih intelektualaca, a potom – posredstvom tiska i školstva te čitanjem naučene pjevačke prakse – i čitavim srpskim narodom pretvorivši tako Karadžićev privid o živoj usmenoj tradiciji u realnost i pruživši srbijanskoj nacionalnoj politici znatan kulturni kapital za buduće djelovanje u odnosu spram Kosova i Albanaca.

Upravo proces stvaranja predodžbi o Albancima putem obrazovnog procesa Pavlović je posvetio treću cjelinu, „*Gori i od samih Turaka*“: *Albanci u*

srpskim udžbenicima krajem XIX i početkom XX veka, podijelivši ju na dva dijela. Metodološka je osnova prvog dijela analiza udžbenika povijesti Mihaila Jovića, *Srpska istorija*, uspoređivanjem ulomaka o Albancima iz kojih se, zahvaljujući njihovoj dugogodišnjoj uporabi (1882. – 1944.), mogu opaziti promjene u pristupu srpske politike prema albanskom stanovništvu unutar i izvan srpske/ jugoslavenske države. Ističući onovremenu važnost školstva pri odgajanju u nacionalnom duhu, autor tumači promjene u sadržaju ulomaka o Albancima – koje variraju od početnog preuzimanja pozitivnijih tonova iz narodnih pjesama do kasnijeg sve negativnijeg prikazivanja Albanaca kao neprijatelja gorih od Turaka i prešućivanja ranije spominjanih primjera albanske pomoći Srbima – ponajprije šokom koji je Srbija doživjela zbog prepuštanja Bosne i Hercegovine austrougarskoj okupaciji na Berlinskom kongresu 1878. godine. Rješenje za državu, navodno okruženu sa svih strana, onovremena srbijanska politika pronašla je u nacionalnoj preusmjerenosti na južne krajeve, objedinjene novokonstruiranim geopolitičkim pojmom *Stara Srbija*. U takvu je kontekstu, ističe Pavlović, bilo potrebno stvoriti privid o srpskoj prošlosti kao kontinuiranoj borbi za slobodu, odnosno o Albancima kao njezinoj prepreci. Kao *neuralgične točke* takve politički motivirane historiografije za osnovnu školu poslužila su tri povijesna događaja – Kosovska bitka, Velika seoba Srba i Prvi srpski ustanak. Konačno, odražavajući time svoju napomenu da se srpsko-albanski odnosi u promatranom razdoblju ne mogu reducirati tek na neprijateljski nastojen udžbenički sadržaj, u drugom dijelu toga poglavlja, putem analize dvaju tekstova iz osnovnoškolskih čitanki Miloša Matkovića i Milorada Vujanca iz 1938. godine, autor se bavi ambivalentnim odnosom jugoslavenskih vlasti prema Albancima; u prvoj se čitanci nalazi tekst kojim se uzdiže albansko poimanje časti, dok je dio druge priča o albanskoj izdaji srpskih osvetnika nad turskim nasilnicima.

Prepreka potencijalnoj pojavi naivnoga crno-bijelog redukcionizma sadržaj je četvrtog poglavlja „*Treći rat*“: *Albanska kampanja iz 1912/1913 u srpskoj levičarskoj štampi*. Vremenski smješten u razdoblje Balkanskih ratova, odnosno njihove historiografski zanemarene *Albanske kampanje*, taj je dio knjige posvećen napisima trojice onovremenih srpskih ljevičara, odnosno suprotstavljenosti njihova prikaza ratovanja u albanskim krajevima službenoj ratnoj propagandi. Odabravši novinske, dnevničke i memoarske zapise Dimitrija Tucovića, Koste Novakovića i, tada lijevo usmjerenog, Dragiše Vasića, Pavlović – nakon kratke analize euforičnosti srbijanske javnosti i aluzijama na srednjovjekovnu srpsku povijest obilježenih govora onovremenih visokopozicioniranih pripadnika državnog i crkvenog vrha – grubo suprotstavlja njihove zapise o bijedi srpskih seljačkih vojnika, korumpiranosti časničkog kadra i stradavanju albanskih civila u paležima sela i masovnim pokoljima srpske (i crnogorske) vojske. Kao zajedničke motive pritom izdvaja težnju za kulturnijom srbijanskom politikom odnosa prema Albancima, odnosno uvjerenje o tadašnjoj surovosti srpske okupacijske uprave kao korijenu budućih srpsko-albanskih neprijateljstava. Potkraj osvrta na ovo poglavlje kao posebno zanimljivo valja istaknuti autorovo zapažanje o suvremenom izostanku digitalizacije upravo materijala kritički nastrojenih prema onovremenu režimu i njegovoj protualbanskoj politici. Zaključak o motivima iza takva postupanja – namjernog ili slučajnog – autor prepušta čitatelju.

Konačno, posljednje poglavlje – koje je ujedno i svojevrsan zaključni dio

knjige – s aluzijama na već spominjani *balkanizam* Marije Todorove naslovljeno je *Retorika „albanizma“*. Nastojeći prikazati taj pojam konkretnim primjerom, Pavlović u njegovu prvom dijelu analizira diskurs Jovana Cvijića o Albancima. Naime, unatoč prebivanju stanovnika sjeverne Albanije u jednakim dinarskim uvjetima i uočenim kulturnim sličnostima, Cvijić je Albancima zaniijekao pripadnost dinarskom tipu ljudi, u onovremenoj ideologiji *biološkom temelju* jugoslavizma. S druge strane, kosovske Albance smjestio je u srednjbalkanski tip ljudi, kojem pripisuje anarhičnost, izostanak povijesne tradicije i nacionalne svijesti, ističući njihovo nasilno naseljavanje u nekoć srpske krajeve. Štoviše, govoreći o asimilacijskom miješanju kosovskih Albanaca sa Srbima, Cvijić se nije libio označiti ih uzrokom *rasne degeneracije* Srba, odnosno unošenja podaničkog mentaliteta u njihovu zajednicu. Takvo je postupanje, prema Pavloviću, samo jedan od mnogih primjera proizašlih iz onoga što on naziva *medievalizacijom i mistifikacijom Kosova*. Naime, razvojem spominjanog koncepta *Stare Srbije*, kojim je – nasuprot albanskom demografskom – istaknuto srpsko povijesno pravo na Kosovo i Metohiju, započelo je *zanemarivanje stvarnosti* promatranjem tih krajeva *s pomoću srednjovekovne, sakralne i metafizičke prizme*. Osim ponovno spominjanih, srednjovjekovnim motivima nadahnutih, političkih govora i crkvenih propovijedi, o širokoj rasprostranjenosti takve naučene percepcije – koja u razdoblju kojim se knjiga bavi svoj vrhunac doživljava tijekom Balkanskih ratova – svjedoče i zapisi o kolektivnim halucinacijama srpskih vojnika tijekom borbi na Kosovu i u okolnim krajevima 1912. i 1913. godine. Ipak, unatoč takvu prikazu *albanizma* kao diskursa koji mnogo češće generira negativne stereotipe i mržnju prema Albancima nego ranije prisutne pozitivne slike o junačkim i časnim gorštacima, autor – sukladno uvodnoj napomeni – nastoji svoje djelo dovršiti u pozitivnijem ozračju, citirajući riječi Marka Miljanova i Dimitrija Tucovića, kao podsjetnik na postojanje alternative tadašnjim i današnjim srpsko-albanskim neprijateljstvima.

Iako brojem stranica relativno skromna, knjiga Aleksandra Pavlovića sažima mnoge ideje i tumačenja koja su važna za razumijevanje srpsko-albanskih odnosa kako tijekom *dugoga 19. stoljeća* tako i danas. Prateći višedesetljetni proces translacije sa slabo poznatog Albanca-kršćanina iz sjevernih krajeva Albanije na Albanca-muslimana, nastanjenog na nekoć srpskim imanjima na Kosovu, odnosno paralelnu zamjenu pozitivne percepcije herojskih gorštaka i saveznika slikom neprijatelja i *zulumčara* gorih od Osmanlija, autor im pokušava pristupiti iz više različitih motrišta, ističući pritom predstavnike međusobno suprotstavljenih poimanja unutar samo naizgled monolitne srpske strane sukoba. Kako su u tu svrhu uglavnom iskorišteni raniji radovi te je svako poglavlje opskrbjeno vlastitom bibliografijom, pojedinim dijelovima knjige moguće je pristupiti i kao zasebnim tematskim cjelinama. Međutim, tek njihovim skupnim čitanjem dobiva se potpun dojam *umjetnog karaktera* procesa koji je, u razdoblju pojave i jačanja nacionalnih ideja među balkanskim narodima, doveo do stvaranja neprijateljstava i teritorijalnih sukoba među dotadašnjim susjednim zajednicama. Iako je knjiga i sama po sebi, između redaka, korisna za usporedbu i s kasnijim razdobljima, pa i s današnjim stanjem, posebno su aktualizacijski važne autorove primjedbe u bilješkama, posvećene upravo kontinuitetu nekih negativnih pojava od 19. stoljeća do danas, pa i njihovu

poprimanju novih oblika. *Imaginarnog Albanca* stoga se može preporučiti svima zainteresiranim za srpsko-albanske odnose i povijest geopolitičkih konstelacija na Balkanu, ali i onima koje zanimaju upravo načini historiografskog pristupa osjetljivim temama nacionalne prošlosti.